

Piirideta rahvumälu Rahvusarhiivi vaatevinklist

Tiiu Kravtsev

Riigiarhiiv

Rahvusarhiiv on 1998. aastal moodustatud Eesti riigi arhiivisüsteem, mis koondab 13 arhiiviasutust: Ajalooarhiivi, Riigiarhiivi ja Filmiarhiivi ning 10 maa-arhiivi.

Rahvusarhiivi koosseisu kuuluvates arhiivides kokku on tänaseks ligi 8 miljonit arhivaali ning nende hoidmine ja kasutamise võimaldamine on arhiivi esmaülesanne. Sellele lisandub kogude täiendamine ühiskonnale, riigile ja kultuurile oluliste arhivaalidega. Valdava osa kogutavatest dokumentidest moodustavad riigiasutuste dokumendid. Viimastel aastatel on Rahvusarhiiv suurendanud oma tähelepanu eraõiguslikes institutsioonides tekkivate dokumentide hindamisele ja kogumisele eesmärgiga tagada tulevastele kasutajatele adekvaatne ülevaade Eesti ühiskonna arengust. Asutuste ja organisatsioonide dokumentide kõrval täienevad Rahvusarhiivi kogud igal aastal ka uute isikuarhiividega.

Kuigi arhivaale koguvad kõik Rahvusarhiivi struktuuri kuuluvad arhiivid, on väliseesti kogukondadest tänaseks dokumente üle antud vaid meie suurtesse arhiividesse: Ajaloo-, Riigi- ja Filmiarhiivi.

Rahvusarhiiv ei ole seni planeerinud kogude täiendamist väljastpoolt Eestit. Peab tunnustama, et väliseesti dokumentide kogumine on olnud pigem passiivne kui planeeritud prioriteetne tegevus, ehkki mõistame vajadust tuua uurijateni eestlust puudutav teave. Arhiiviväärtuslikke dokumente oleme vastu võtnud peamiselt siis, kui omanikud on vastava sooviga arhiivi poole pöördunud. See on olnud teadlik suund, et vältida dubleerimist ja tarbetu konkurentsi tekitamist mistahes arhiivitöö alal. Üks põhjusi on olnud tõsiasi, et nii Kirjandusmuuseum kui ka Rahvusraamatukogu ja ilmselt veel mõned Eesti mäluasutused on selles valdkonnas olnud aktiivsed.

Oleme vastu võtnud neid väliseesti arhiive, mida on soovitud just meile üle anda. Samas oleme valdajatele teinud ka ettepanekuid, et nad annaksid oma dokumendid või trükised üle säilitamiseks teistesse mäluasutustesse – kas muuseumidesse või raamatukogudesse. Rahvusarhiiv kogub eelkõige dokumentide kogumeid, mis on tekkinud asutuse või isiku tegevuse käigus ning kajastavad terviklikult moodustaja tegevust. Esemeid saame vastu võtta üleandja soovi korral säilitada neid koos üleantava arhiiviga vaid juhul, kui meil on võimalus ja tingimused konkreetsete esemete säilivuse tagamiseks. Samas on ka üleandjaid, kes on ise otsustanud dokumendid eri kultuuriasutuste vahel jaotada.

Tagasivaatena meie senisele passiivsele kogumismudelile käsitletavas valdkonnas on tänaseks Rahvusarhiivi jõudnud arhiive valdavalt Lääne kogukondadest. Rahvusarhiivi kogudesse ei ole üle antud ainsatki terviklikku kolleksiooni Venemaa eestlaste asundustest. Samas teame, et eesti-ainese jõudmine meile oleks eriti oluline siinse avatuma kasutamisevõimaluse tõttu.

Järgnevalt mõned näited Rahvusarhiivi jõudnud väliseesti arhiividest

1. **Eesti riiklusega seotud dokumente säilitatakse Riigiarhiivis.** Alates 1996. aastast on üle antud järgmised kogud: Eesti Peakonsulaat New Yorgis, Eesti Vabariigi Valitsus eksiilis, kolleksioon Eesti riigile olulisi diplomaatilisi dokumente Balti Arhiivilt ja mõnede riigitegelaste isikufondid (Karl Robert Pusta, Ernst Jaakson, Aleksander Warma jt).

2. **Eksiilkiriku dokumendid on säilitamisel Ajalooarhiivis.** Traditsiooni kohaselt on kirikuarhivaalid koondunud Ajalooarhiivi ja nende ühise asukoha põhimõtet on mõistlik jätkata. Tänapäevaks on Ajalooarhiivi üle antud Eesti Apostlik-Õigeusu Kiriku eksiilis arhiiv. Rahvusrarhiivi esindajad on kohtunud nii Eesti Evangeelse Luterliku Kiriku kui ka Eesti Apostlik-Õigeusu Kiriku juhtidega edasise koostöö arutamiseks.

3. **Filmiarhiiv tegeles 1990. aastate alguses isiklike filmikogude vastuvõtmisega.** Suurim kogudest on Elmo Luugi 26 nimetusega filmikollektsioon. Märkimist väärib Kalju Lepiku üleantud filmimaterjal Rootsis elavate eestlaste kohta. Videos on üle antud materjale nii Austraalia, Kanada kui ka Rootsi eestlaste kohta. Koguseliselt on Filmiarhiivis ligi 3000 väliseesti päritolu fotot, 400 helisalvestist ning 100 filmi ja videot, mis jagunevad järgmiste kollektsioonide vahel: Eesti Kultuurarhiiv Eksiilis, Eesti Peakonsulaat New Yorgis, Uppsala Eesti Demokraatlik Klubi, Eesti Päevaleht Stockholmis, Eesti sõjamehed Bordeaux'is, Elmo Luugi filmikollektsioon (Kanada), Viljar Nairise (Rootsi) helikogu, raadio Vaba Euroopa helikogu, väliseesti ühingute kollektsioon.

4. **Isikute ja organisatsioonide arhiive** on jõudnud nii Ajaloo- kui ka Riigiarhiivi kogudesse, sõltuvalt eelkõige üleandja valikust. Üle on antud: Eesti Rahvusfondi, Boråsi Eesti Seltsi, Eesti Arstide Seltsi Rootsis, Eesti Üliõpilaste Seltsi Ameerika Ühendriikide Koonduse, Rootsi eesti skautluse, Ühingu Eesti Ühisabi Rootsis ja teiste organisatsioonide arhiivid. Rahvusrarhiivi hoida on antud peamiselt kultuuritegelaste, teadlaste ja diplomaatide Armin Tuulse, Theodor Michael Künnapase, Joosep Nõu, Hjalmar Mäe, Johannes Kaivu, Ernst Jaaksoni, Artur Mägi, Nikolai Kaasiku jt isikuarhiivid. Nimetatud dokumendid on arhiivis korrastatud, uurijatele uurimissaalides kättesaadavad ja nimistud arhiivi infosüsteemis kuni säiliku tasandini nähtavad. (<http://ais.ra.ee/ais>)

Korrastamata ning uurijakasutusse jõudmist ootavad veel Andres Künigi, Eesti Noorsotsialistide Liidu, Eesti Organisatsioonide Liidu Läänerannikul ja ajalehe "Teataja" arhiivid.

Huvi väliseesti päritolu dokumentide vastu on suur, seda näitavad sagedased tellimused uurimissaalides. Nende fondide põhjal on nii arhiivi kui ka uurijate initsiatiivil koostatud neli näitust ja mitmeid publikatsioone.

Täna on Riigiarhiivi kõige kasutatavam väliskogu kollektsioon Eesti riiklusele olulistest dokumentidest, mille Eesti Välisministeerium 1940. aastal välismaale varjule toimetas. Teiste hulgas on sellised Eesti omariikluse sünni ja saatust kajastavad dokumendid nagu Tartu rahuleping koos Eesti ja Nõukogude Venemaa vahelise piiri kaardiga 1920. aastast, Eesti-Nõukogude Liidu vastastikuse abistamise pakt 1939. aastast ja mitmed teised välislepingud koos nende juurde kuuluvate diplomaatiliste dokumentidega. Poliitilistest keerdkäikudest hoolimata säilitas neid dokumente pagulasvalitsuse juht August Rei ja seejärel balti pagulaste loodud Balti Arhiiv koostöös Rootsi Riigiarhiiviga. 2002. aastal andis Balti Arhiiv dokumendid üle Rahvusrarhiivile.

Teistest väliseesti arhiividest on sagedasemat kasutamist leidnud Eesti peakonsulaadi New Yorgis arhiiv ning Karl Robert Pusta, Ernst Jaaksoni, Johannes Kaivu, Artur Mägi, Hjalmar Mäe, Voldemar Kurese isikufondid.

Ajalooarhiivis säilitatavatest väliskogudest on enim kasutatud Eesti Apostlik-Õigeusu Kiriku eksiilis arhiivi.

Filmiarhiivile üle antud materjalidest tuntakse eriti huvi Elmo Luugi filmikollektsioonis olevate Saksa kinokroonikate vastu. Fotodest leiavad tihedamat kasutamist endise Nõukogude Liidu territooriumil olevate eesti asunduste fotod. Kindlasti oleks kasutajaskond veelgi laiem, kui andmed Filmiarhiivis säilitatavate fotode ja filmide kohta oleksid avalikus andmebaasis.

Vastavalt arhiiviseadusele vormistatakse kõik dokumentide üleandmised Rahvusarhiivile vastuvõtuakti ja lepinguga. Lepinguga vormistatakse omandi üleminek Eesti riigile, aktis kirjeldatakse täpsemalt üleantava arhiivi sisu ja kogus ning sätestatakse üleandja soovi kohaselt juurdepääsupiirangud ja autoriõiguslikud kasutuspiirangud.

Kõige sagedamini antakse dokumendid üle annetustena, korrastamata kujul ja sisu tutvustava loendi alusel.

Põhjuseid, miks väliseesti ringkonnad tahavad arhiive Eesti asutustele üle anda, on laias laastus kolm:

- huvirühmad ja uurijad asuvad pigem Eestis
- kohalikud arhiivid on huvitatud pigem oma piirkonna ja rahvaga seonduvast ainesest
- asukohamaades jääb eesti keele oskajaid üha vähemaks ning kohalikud arhiivid või raamatukogud ei suuda keelebarjääri tõttu materjali korrastada

Siaa lisandub neljaski faktor - usk Eesti riigi ja rahvuse püsimisse.

Ka välisriikides elanud ja elavate eestlaste elulugu on meie ajalugu - rikas, mitmekülgne, iga aastaga üha väärtuslikumaks muutuv ajalooallikas. 20. sajand tõi nii paljudele eestlastele sunnitud või vägivaldse lahkumise Eestist, et saame pagulaseestlaste, kas lääne- või ida suunal tekkinud kogukondade loodud arvestada vaid kui üht osa Eesti kultuurist ja ajaloost. Tervikliku pildi saamiseks rahva ajaloo jäädvustamisel on oluline tagada selle pärandi **säilimine ja kasutatavus**. Need tegevused on esmatahtsad ja on olulisem kui küsimus materjali säilitamise kohast või valdajast. See on saavutatav vaid asukohamaade eestlaste asutuste ja eesti kogukondade vahelises koostöös.

Rahvusarhiiv kavandab väliseesti arhiivide suunal edasisi tegevusi lähtudes arusaamast:

- Rahvusarhiiv tunneb vastutust eestlust hõlmava üleilmse pärandi säilimise ja kasutusse jõudmise eest.
- väliseesti kogukondadel on eesti kultuuri säilitamisel oluline osa ning nende tegevuse kajastamine meie kultuuripildis on ainus viis tagada eestlaste ajaloo terviklikkus.
- Rahvusarhiivi huviväljas on arhiivide asutuse või üksikisiku tegevuse käigus tekkinud ning tema tegevust kajastavad dokumendid.

Eespool toodust selgub Rahvusarhiivi huvi organiseerituma tegevuse vastu väliseesti arhiivide säilitamiseks ja neile juurdepääsu korraldamiseks. Selleks oleme Rahvuskaslaste programmi (programm väljaspool Eesti Vabariigi territooriumi elavate eestlaste toetamiseks ja koostööks 2004-2008) raames kavva võtnud juhendite koostamise ning kirikuarhivaalide kogumise. Rahvusarhiivi huvi eestlaste pärandi vastu väljaspool Eestit on sõnastatud ka arengukavas aastateks 2006-2010. Eesmärk on koostöös eri mäluasutustega tagada teabe kättesaadavus väliseesti kogukondade tegevuse ja arhiivide kohta.

Selleks on vajalik **luua ülevaade** olulisemate eesti arhiivide ja eraldi paiknevate väärtuslike kogude asukohtadest, nende seisukorrast ja sisust, et tekiks terviklik pilt Eesti 20. sajandi kultuuripärandist. Ülevaate loomine on oluline nii arhiivide säilimise kui ka kasutajaskonna laiendamise seisukohalt.

Niisuguse teabe levitamiseks peavad arhiividokumendid olema eelnevalt korrastatud ja kirjeldatud. Alles seejärel on võimalik info dokumentide sisu, kasutamistingimuste ning -võimaluste kohta. Korrastamata ja kirjeldusteta seisvad dokumendikuhilad on kasutaja jaoks surnud materjal. Mida kaugemale nende tekke ajast liigume, seda raskem on mõistlikku korda ja kirjeldust luua. Seetõttu toetab Rahvusarhiiv väliseesti arhiivkogude korrastamise ja kirjeldamise **juhendamist** nii juhendite levitamise kui ka spetsiaalsete projektide kaudu. Sel viisil saaksid kõik Eesti mäluasutused toetada asukohamaade arhiivide valdajate tegevust.

Seni ei ole piisavalt tõstatatud küsimust väljaspool Eestit asuvate kogude füüsilise olukorra kohta. Pole uuritud, kas mitmesuguste organisatsioonide juures hoitavatele dokumentidele on tagatud ka nende kestev kasutatavus. Sama puudutab ka eraisikute valduses olevaid arhiive. Arhiivid koosnevad peamiselt paberdokumentidest, fotodest ja filmidest. Erinevate infokandjate puhul on kestva säilimise tagamiseks vajalik kinni pidada spetsiifilistest nõudmistest säilituskeskkonnale.

Väliseesti kogukondades on kogud erineval moel kujunenud ja korraldatud ka nende säilitamine. On arhiiviasutusi, kuhu on juba koondatud mitme organisatsiooni ja isiku arhiive. Pole põhjust kahelda dokumentide säilivuse osas, küll aga oleks palju kasu uurijatele, kui Eestit puudutavad kogud oleksid elektroonilises keskkonnas kirjeldatud ja kasutatavad. Arhiiviinfo kättesaadavaks tegemine interneti kaudu eeldab ressursse ning taas koostööd institutsioonide vahel.

Arhiiviinfo avaldamine ning parem levitamine puudutab ka juba Eestisse üleantud arhiive. Sageli puudub uurijatel (ja mäluasutustel endilgi) teadmine selle kohta, milliseid materjale võib leida Eesti arhiividest, muuseumidest ja raamatukogudest. Kultuuripärandi säilitamine vajab koordineeritumat koostööd mäluasutuste vahel ning täiendavaid ressursse nii Eestis kui ka väljaspool.

Rahvusarhiiv peab koostöö ja kogumistegevuse lõppeesmärgiks arhiivide materjalide säilivuse tagamist ning neile avara juurdepääsu võimaldamist